

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 06 | pp. 13-19 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

САВДО ТАШКИЛОТЛАРИДА РАҚАМЛИ АУДИТ МАНБАЛАРИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Абдурахмонова Севинч Алишер қизи
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Самарқанд филиали талабаси

Ибрагим Мамадиевич Ғаниев
Илмий раҳбар: и.ф.н., Доцент
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Самарқанд филиали

Аннотация: Бозор иқтисодиёти муносабатлари мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти меҳнатни оқилона ташкил этиш ва рағбатлантириш хўжалик юретишнинг иқтисодий методларини ишлаб чиқариш ва уларнинг илмий-техника тараққиётини таъминланишини талаб этади.

Калит сўзлар: Савдо ташкилотла, рақамли иқтисодиёт, бухгалтерия ҳисоби, меҳнат унумдорлиги.

Abstract: market economy relations, socio-economic development of the country, rational organization and encouragement of labor, production of economic methods of economic management and their scientific and technical development are required.

Keywords: trade organization, digital economy, accounting, labor productivity.

Аннотация: необходимы рыночные экономические отношения, социально-экономическое развитие страны, рациональная организация и стимулирование труда, производство экономических методов управления экономикой и их научно-техническая разработка.

Ключевые слова: организация торговли, цифровая экономика, бухгалтерский учет, производительность труда.

Кириш.

Ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини, бирлашма, ташкилот ва корхоналар хўжалик мустақиллигини, уларнинг энг кам сарфлар қилиб, энг юқори пировард натижаларга эришиш маъсулиятларини ошириш, тўла хўжалик ҳисоботи, узини-узи маблағ билан таъминлаш ва харажатларини узи қоплашга ўтказиш, олинган даромадлар даражасини улар ишининг самарадорлиги даражасига бевосита боғлиқ бўлиши бухгалтерия ҳисоби ва аудитни бошқарувнинг фаол вазифасига айлантиради.

Савдо ташкилотлари учун белгиланган меъёрдаги асосий ва муомала маблағларидан самарали фойдаланиш аудит ва назорат ишларини тўғри ташкил қилишга, уларни тўғри режалаштиришга бевосита боғлиқ.

Аудит ишларини тўғри ташкил қилиш фақат маблағлардан самарали фойдаланишни таъминлабгина қолмай, балки моддий жавобгар шахслар зиммасидаги товар-моддий қийматликларнинг тўғри сақланишини назорат қилиш имконини ҳам беради. Аудиторлик текширувини тўғри режалаштириш аудиторларнинг иш вақтидан самарали фойдаланишлари, ишни корхона фаолияти хусусиятини ҳисобга олиб ташкил қилишлари алоҳида аҳамиятга эга. Бу эса аудиторларнинг текшириш натижаларини сифатли бўлишини, белгиланган муддатларда бажарилишини таъминлайди.

Аудит ишларининг сифатли бўлиши биринчидан, уларни тўғри режалаштиришга боғлиқ бўлса, иккинчидан, тегишли савдо ташкилотида ички назорат тизими ходимларининг иш режасига ҳам бевосита боғлиқ булади. Аудиторнинг иш режасида аудит кунларида қандай ишларнинг бажарилиши, хўжалик фаолиятидаги пайдо бўлган муаммоларнинг хажмига қараб, шу муаммоларнинг ташкилот хўжалик фаолияти билан бевосита боғлиқлиги ва тўғрилигини текшириб чиқишга ажратилган муддатлар кўрсатилади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи

Рақамли технологиялардан фойдаланиш харажатлар ҳисоби ва маҳсулот таннархини калькуляция қилишда сезиларли афзалликлар беради. Бир қатор мутахассислар ва тадқиқотчилар бу борада ўз ишларини олиб борганлар ва ўз тадқиқотларида турли ёндашувларни таклиф қилганлар.

И. А. Ибрагимов (2020) ўз тадқиқотида рақамли бухгалтерия дастурлари ва автоматлаштирилган ҳисоботлар орқали харажатларни аниқ ва тезкор ҳисоблашнинг афзалликларини кўрсатиб ўтган [1].

Н. К. Сайфуллаев (2019) рақамли технологияларнинг маълумотларни таҳлил қилиш ва уларни визуализация қилишдаги ролини ўрганган. У ўз ишида маълумотларнинг аниқлиги ва тезкорлиги қандай қилиб компаниянинг молиявий натижаларини яхшилашга ёрдам беришини ёритган [2].

В. П. Иванов (2016) рақамли технологиялардан фойдаланишнинг амалий тавсияларини ўз ичига олган тадқиқот ишларини ёритган. Унинг ишларида рақамли воситалардан самарали фойдаланиш бўйича кўрсатмалар берилган [3].

Мазкур адабиётлар рақамли иқтисодиёт, харажатлар ҳисоби ва маҳсулот таннархини калькуляция қилишдаги афзалликларини тўлиқ ёритиб, компаниялар учун амалий тавсиялар ва кўрсатмалар манбаи бўлиб хизмат қилади.

Таҳлил ва натижалар

Аудитни ташкил қилиш ва режалаштириш ҳозирги хўжаликни бошқариш усули такомиллашиб бораётган бир вақтда ташкилот хўжалик фаолиятининг яхшиланишига, бошқариш самарадорлигини оширишга, ташкилот эҳтиёжларини қондиришга қаратилган бўлиши керак.

Аудит ишларида амалда ишлатилаётган, ишлатилиши тухтатилган ҳукумат қарорлари белгиланган меъёр ҳамда ҳужжатларни тўғри таҳлил қилиш, уларни

аудиторлик текширувида жорий қилиш аудитордан юқори малакага эга бўлишни талаб қилади.

Савдо ташкилотлари уз хўжалик фаолиятида белгиланган кўрсаткичларни бажариш, меҳнат унумдорлигини ошириш, харажатларни камайтириш, фойдалилик даражасини оширишга таъсир килувчи ички имкониятларни ишга солиб, харидорларга савдо маданиятини яхшилаш учун кўраш олиб борадилар.

Хар бир савдо ташкилотда белгиланган топшириқларни бажариш учун тегишли асосий ва муомала маблағларидан тўғри фойдаланишни ва уларнинг тўлиқ сақланишини назорат қилишда хужжатли текшириш ўтказиш алоҳида аҳамиятга эгадир.

Хужжатли текшириш деб, ташкилот хўжалик фаолиятини маълум бир давр ичидаги ҳолатини ҳисоб ва ҳисобот кўрсаткичларига асосланиб хар томонлама чуқур текширишга айтилади.

Аудит ёрдамида ташкилот ва корхоналарда ҳукумат қарорларининг бажарилиши, хўжалиқда молиявий ишларнинг тўғри ташкил қилинганлиги, унинг қонунийлиги, раҳбар ходимларнинг хизмат вазифалари тўғри олиб борилиши текширилади. Аудит текширувларида назорат ўтказишнинг ҳамма турлари бирлашиб, аудит натижаларининг тўғрилигини таъминлайди ва хўжалик юритувчи субъектлар мулкнинг тўлиқ сақланиши учун имконият яратади.

Аудит хар бир тармоқ ичида молиявий ишларни тўғри йўлга қўйилганлигини таъминлабгина қолмай, иш фаолиятини яхшилашга, ишда йул қўйилган хато ва камчиликларни аниқлаш ва уларни бартараф этишда, хўжалик ҳисобини жорий қилишда, банк кредитларидан оқилона фойдаланишда яқиндан ёрдам беради. Аудит натижаларининг мазмунли ва тўғри бўлиши унинг олдига қўйилган вазифаларининг бажарилишига боғлиқ. Бу вазифалар асосан қуйидагилардан иборат:

1. Ташкилот молиявий аҳолини текшириш, ишлаб чиқариш фаолиятини таҳлил қилиш, маблағлардан тўғри фойдаланишни текшириш ва амалга оширилган хўжалик операцияларининг қонунийлигини аниқлаш;

2. Олдиндан мақсад қилинган кўрсаткичларнинг тўғри бажарилишини, меҳнат унумдорлигини ва пул маблағларининг тўғри сарф қилинишини хужжатлар билан расмийлаштиришни текшириш;

3. Ташкилот мулкнинг тўлиқлигини таъминлашда ташкилот раҳбарлари томонидан чора ва тадбирларнинг бажарилишини текшириш;

4. Меҳнатга ҳақ тўлаш фондидан оқилона фойдаланишни ва ташкилотда штат бирлигига риоя қилишни текшириш;

5. Ҳисоб ишларини тўғри ташкил қилиш, ҳисоб регистридаги ёзувларнинг тўғрилигини ва унинг хужжатлар билан расмийлаштирилганлигининг тўғрилигини текшириш ва х.к.

Аудит ташкилотда аниқланган камчиликларни фож этибгина қолмай, тежамкорлик қонун-қоидаларининг қандай йулга қўйилганлигини аниқлайди, хўжалик ҳисобини мустаҳкамлашга, муомала харажатларини камайтиришга ва ташкилотнинг фойдалилик даражасини юксалтиришга ёрдам беради.

Савдо ташкилотларида руй бераётган камомад ва хиёнатларнинг асосий сабаби ишга совуқконлик билан қараш, раҳбар ходимларнинг эгаллаб турган мансаб мавкеларини суиистеъмол қилишидир. Иккинчи сабаби моддий жавобгар шахсларнинг етарлича билимга эга булмаганлиги, товарларнинг қабул қилиш тартибига риоя қилмаслик, белгиланган баҳоларнинг бузилишидир. Савдо ташкилотларидаги камомад ва хиёнатларнинг бошқа бир сабаби назорат ишларини уз вақтида ўтказмаслиги, моддий жавобгарлик тўғрисидаги ташкилот билан моддий жавобгар шахслар ўртасидаги шартномаларнинг тўғри тузилмаслигидир.

Маълумки, корхона ва ташкилотларда аудит ўтказиш асосан ҳужжатлар ва улардаги ёзувларнинг, ҳисобларнинг тўғрилигини текширишдан бошланади. Аудит текшируви мобайнида бухгалтерия ҳужжатлари шу муддатлар асосида тузилган ҳисоботлар, аналитик ва синтетик счетлардаги ёзувлар билан таққосланади.

Ҳисоб ишларининг тўғри йулга қўйилиши, улардаги ёзувларнинг аниқлиги аудиторлик текширувларининг сифатини яхшилабгина қолмай, унинг натижалари юзасидан қурилиши керак бўлган чораларнинг мукамал бўлишини таъминлайди, савдо ташкилотларида товар-моддий қийматликлар ҳамда пул маблағларининг тўғри сақланишини таъминлайди.

Хўжалик операцияларини уз вақтида ҳужжатлаштирмаслик оқибатида савдо ташкилотларидаги моддий бойликлар талон-тарожга учрайди. Ҳужжатли текшириш ўтказишда бухгалтерия ҳисоби текшириш манбаи бўлибгина қолмай бир вақтнинг узида унинг асосий қисмидир. Текширув давомида аудитор ҳисоб ишларининг ходимлар томонидан қандай бажарилишини ҳам текшириб кўриши шарт. Аудиторлик текшируви давомидаги текширишда аудитор ҳисоб ишларини яхши йулга қуйиш учун, унинг назорат вазифасини ошириш учун керакли маслаҳатлар бериши мумкин. Омборларда товарларни тўғри ҳисобга олишни таъминлаш савдо ташкилотларида камомад ва хиёнатларнинг олдини олишда муҳим аҳамиятга эга.

Аудиторлик текшируви даврида аудитор омборларда товарлар ҳисоби қандай ташкил қилиниши, товарларни сақлаш ва сотилиш тартибига риоя қилинишини текширади. Шунингдек, келган товарларни қабул қилиш тартиби билан моддий жавобгар шахслар томонидан йул қўйилган камчиликларни аниқлайди. Текширув давомида қабул қилинган ва чиқарилган товарлар тўғрисидаги ҳужжатлар, моддий жавобгар шахсларнинг ҳисоботлари текширилади. Омборларда товарлар ҳисобини тўғри йулга қўйилиши меъёрдан юқори товар захиралари пайдо бўлишининг олдини олади.

Аудиторлик текшируви текширувнинг хажмига қараб тўлиқ ёки қисман танлаб олинган ҳолда ўтказилиши мумкин.

Тўлиқ аудит ўтказишда, баъзи бир молия-хўжалик муомалаларининг барча бўғинлари қамраб олинади. Масалан, корхонада пул билан боғлиқ муомалалар, яъни касса ҳисоботлари, банк билан боғлиқ ҳужжатлар, инвентаризация натижалари ва х.к. Танлаб олинган ҳолда ўтказиладиган аудит текширувида маълум бир ҳисоботлар, бир хилдаги хўжалик операцияларининг тўғрилиги текширилади.

Аудиторлик текшируви қандай тадбирда ўтказилмасин, уларнинг мазмунига қараб ҳужжатлар тулиқ текширилади ва унинг натижалари аниқланади. Мавжуд

товар-моддий бойликларнинг тўлиқлигини текширишда тематик аудит ўтказилади. Бундан асосий мақсад ташкилот хўжалик фаолиятининг айрим булакларидagi ҳолатни янада аниқроқ билишдир.

Тематик аудит ташкилотда иш хақи фондидан фойдаланишни текширишда, моддий рағбатлантириш фондларидан фойдаланишнинг тўғрилигини аниқлашда қўлланилади.

Савдо ташкилотларида тематик аудит ташкилот хўжалик фаолиятининг айрим томонларини текширибгина қолмай, савдони ташкил қилишда илгор тажрибаларни кенг жорий қилишда яқиндан ёрдам беради.

Савдо ташкилотлари фаолиятининг асосий сифат кўрсаткичи товар муомаласи ва фойда режасининг бажарилиши ҳисобланади. Бу икки кўрсаткич чакана савдо корхоналари учун юқори ташкилот томонидан белгиланади. Қолган кўрсаткичлар эса бевосита ташкилотнинг узида белгиланади. Товар муомаласи ва фойда режасининг бажарилиши истеъмолчиларга сифатли, уларнинг талабига жавоб берадиган халқ истеъмол товарларини сотиш ва чакана товар муомаласи режасининг бажарилиши билан боғлиқ.

Савдо ташкилотлари бир неча чакана савдо шаҳобчаларини узига бирлаштиради, уларнинг ҳар бирида қўлаб товар захиралари мавжуд. Шу билан бирга бу савдо ташкилотлари товар муомаласи ҳажмига, тузилишига қараб тўлиқ хўжалик ҳисобида бўлади. Ҳар бир савдо ташкилотларидаги товарларнинг тўлиқлигини таъминлаш учун уларнинг ҳар бирини уз вақтида аудит қилишни олдиндан режалаштириш талаб қилинади.

Юқори ташкилот тузилган аудит режасининг тўғри тузилганлигини текшириб, режада ҳамма савдо шаҳобчаларининг кўрсатилганлигини аниқлаб чиқади ва қайта аудит ўтказиш кузда тутилганлиги ва қайси мавзуда ўтказилишини таъминлайди. Аудит ўтказиш режаларида қайта аудит ўтказишнинг кўрсатилиши савдо ташкилотларининг иш фаолиятини чуқур таҳлил қилиш имкониятини беради ва иш тартибининг яхши йўлга қўйилишини таъминлайди.

Йиллик аудит ўтказиш режасида биринчи навбатда белгиланган муддатларда аудит ўтказилмаган объектлар кўрсатилади. Мавсумий характерга эга бўлган савдо ташкилотларида аудит ўтказишни иш фаолиятининг бошланишигача ўтказиш режалаштирилади.

Қайтадан ўтказиладиган аудит, асосан, ўтказилган аудит ишларига шубҳа тутилганда, аудитор томонидан ёзилган аудиторлик ҳисоботи ва ҳулосаси хақиқий кўрсаткичлар билан қарама-қарши бўлган пайтларда бошқа аудитор томонидан ўтказилади.

Аудит ишларининг яхшиланишида аудиторларнинг касбий тайёргарлиги ва малакасининг етарли даражада бўлиши корхоналар хўжалик фаолиятининг молиявий назоратини мустаҳкамлашга қаратилган чоралардан биридир.

Аудиторлик текширувларини сифатли ўтказиш ва унинг объектив бўлишини таъминлашда аудиторга қуйидаги вазифалар юклатилган:

■ аудит ўтказилаётган ташкилотни хўжалик фаолияти юзасидан юқори ташкилот томонидан чиқарилган буйруқ ва қарорларни узлаштириб олиши, амалда

қўлланиладиган аудит ишлари билан бевосита боғлиқ бўлган қонунлар; Низомлар ва қарорларни яхши билиши ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш;

■ ташкилот мулкани тўлиқ сақлашни таъминлашда моддий жавобгар шахсларнинг иш фаолиятини текшириш ва аниқланган камчиликларни бартараф қилиш буйича тегишли чораларни ишлаб чиқиш;

■ иш юзасидан тегишли жамоат ташкилотлари билан алоқада бўлиш, аудит текширувига тааллуқли бўлган шахсларни қабул қилиш ва улар билан суҳбатлашиш;

■ аудит ўтказилаётган ташкилотнинг ҳамма хужжатлари ва бошқа материалларини тўлиқ текшириб, натижаларининг аниқ ва хақиқий ҳолатини ёзиш;

■ аудит ўтказишда қонунга ҳилоф ишлар аниқланса, аудит қилинаётган ташкилотнинг бош бухгалтери ва раҳбарига хабар бериш ва улардан ёзма равишда тушунтириш хати олиш;

■ аудит ўтказишда давлатимиз томонидан ишлаб чиқилган қонун хужжатлари ва барча меъёрий хужжатларга амал қилиш;

■ аудит ишларини тўғри олиб бориш, текшириш натижаларини аниқ кўрсатишда аудитор уз ҳуқуқидан тўғри фойдалана билиши зарур.

Аудиторлик текшируви бошлангандан то охиригача ташкилот иш фаолиятига, хўжаликни бошқаришга салбий таъсир қилмаслиги керак.

Иқтисодиётимизни ривожлантиришда барча томонларнинг бир-бирига боғлиқлиги тобора усиб бормоқда, бу эса истикболни кузлаб ўзаро алоқалар тизимини тўғри йулга қўйилишини талаб қилади.

Аудит натижаларининг тўғри бўлиши ва унинг сифатли ўтказилиши, аудит ўтказиш учун яратилган шароитга боғлиқ.

Аудит ўтказиш учун етарли шароит яратилгандан кейин, аудитор ташкилот хўжалик фаолиятидаги товар-моддий қийматликларни сон ва сифат жиҳатидан бухгалтерия рўйхатларидаги ва ҳисобот кўрсаткичларидаги ёзувлар билан таққослаб текширади. Бу аудиторга ташкилот хўжалик фаолияти тўғрисида маълумот беради ва ташкилотда амалга оширилган хўжалик операцияларининг қонунийлигини, уларнинг мақсадга мувофиқлигини, иқтисодий жиҳатдан зарурлигини ва тежамкорлик қонун-қоидаларига қандай риоя қилинишини, ҳисоб ва ҳисобот хужжатларининг тўғрилигини аниқлаш имкониятини беради.

Аудитор ташкилот хўжалик фаолиятини аудит қилишда, албатта, унинг бошқа соҳалари билан бўлган ва буладиган алоқадорлигини аниқлаб туриш усул ва қўлланилмасларидан тўғри фойдаланиб, хўжалиқдаги содир бўлган операцияларни бир-биридан ажралмаган ҳолда назорат қилади.

Аудит ўтказилаётган ташкилотда хўжалик фаолиятининг ҳолатини аниқлаб олиш, аудиторга шу ташкилот тўғрисида дастлабки умумий маълумотларни беради. Аудит қилиш жараёнида иқтисодий таҳлилдан кенгрок фойдаланиш, аудитор учун зарур бўлган савдо ташкилотида молиявий-хўжалик аҳвол кай ҳолатда эканлигидан хабардор бўлиш ва ташкилот иш фаолиятида кучсиз томонларни билиб олиш имкониятини беради.

Аудит ўтказишда ҳисоб кўрсаткичлари иқтисодий таҳлил, ҳисоб рўйхатлари, ҳисоботларни текшириш билан бирга шундай усуллар қўлланиладики, улар амалга

оширилган хўжалик операцияларининг тўғрилигини текширишда, хужжатларнинг тўғри расмийлаштирилганлигини текширишда аудит ишларига яқиндан ёрдам беради ва натижаларни аниқлашда уларга қонуний тус беради. Шундай усуллардан бири савдо ташкилотларида инвентаризация ўтказишдир.

Савдо ташкилотларида инвентаризация ўтказиш деб, моддий жавобгар шахслар зиммасидаги товар-моддий қийматликларнинг, пул маблағларининг натура, яъни сон кўрсаткичида текширилиб, пулда ифодаланишига айтилади.

Инвентаризация ўтказишда ташкилотнинг товар-моддий қийматликлари инвентаризация варақаларида кўрсатилиб, бухгалтерия ҳисобининг кўрсаткичлари билан солиштирилади.

Савдо корхоналарида аудит манбалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- товар етказиб бериш ёки сотиб олиш бўйича тузилган шартномалар;
- счёт-фактуралар;
- товар-транспорт юк хатлари;
- сифат гувоҳномалари;
- моддий-жавобгар шахслар ҳисоботлари;
- тегишли журнал-ордер қайдномалари ва х.к.

Хулоса ва таклифлар

Бундай солиштириш натижасида инвентаризация варақаларидаги кўрсаткич билан ҳисоб кўрсаткичлари ўртасидаги фарқ аниқланади, аниқланган фарқ инвентаризация натижасини (ортик ёки камлигини) кўрсатади. Аниқланган натижалар бухгалтерия ҳисобида тегишли ёзувлар билан расмийлаштирилади. Бундан ташқари инвентаризация ўтказишнинг яна бир афзаллиги, талаб ва таклифдан четда қолган, истеъмол қилишга яроқсиз ҳамда уз тўлиқлигини, хусусиятини йўқотган товарларни аниқлашда ёрдам беради. Бу эса ташкилотда меъёрдан юқори бўлган товар захираларини камайтириш ва товар йўқолишининг олдини олиш, товарлар айланишини тезлаштириш учун тегишли чора ва тадбирлар кўришини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати:

1. Abrar Hussain, M. Sudha, M. Ramachandran, Manjula Selvam. A Study on Accounting and Auditing. //Recent trends in Management and Commerce. Volume 4(2), 2023. Pages 136-143.
2. Skinner, D. J., Srinivasan, S. Audit quality and auditor reputation: Evidence from Japan. *The Accounting Review*, 87(5), 2012. Pages 1737-1765.
3. Hiroshi Uemura. The Effect of Audit Objectives on Audit Quality – Why is There Little Disclosure of Significant Deficiencies in Japanese Internal Control Audits? // *Journal of Modern Accounting and Auditing*. February 2016, Vol. 12, No. 2, 65-76.
4. Zahmatkesh S., Rezazadeh J. The effect of auditor features on audit quality. // *Review of Applied Management Studies*. Volume 15, Issue 2, July–December 2017, Pages 79-87.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

